

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 54, 2010, pp. 30--48

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Shirley Näslund, Örebro University.

Title “The monster song in rhetorical and historical lighting” [Monstervisan i retorisk och historisk belysning].

Abstract A malformed foetus has risen from its grave in order to preach, a mare has given birth to human children with hooves, a man has been transformed into a dog ... These are some of the points of departure in a genre of Scandinavian broadsides from the 17th and 18th centuries. Through the broadside medium, marvellous missbirths and metamorphoses are integrated into public discourse in order to display the condition of the community and its cause: the unbridled behaviour of the individual. These community-related tasks make the broadside songs worthy of a rhetorical analysis. Similar material has been used by historians, however only to shed light upon broader phenomena such as abnormality, aesthetics and gender. Through a rhetorical analysis, the monster song can appear in its own right because such an analysis implies a focus on the song structure and the interrelationships between sender and addressee. Following Michelle Condit's model for epideictic rhetoric, I discuss the functions of these songs, the rhetorical tools applied to achieve them and the context of both functions and tools.

Keywords monster, broadside ballad, oral tradition, epideictic rhetoric, Michelle Condit.

*Shirley Näslund är doktorand i svenska vid Örebro universitet
E-post: shirley.naslund@oru.se*

Shirley Näslund:

Monstervisan i retorisk och historisk belysning

Ett missfoster har rest sig ur graven för att förkunna, ett sto har fött människobarn med hästhovar, en man har förvandlats till hund ... Det är några exempel på utgångspunkterna i en genre skillingtryck från 1600-talet och 1700-talets början. Sällsamma missbildningar och metamorfoser görs i monstervisorna till offentliga angelägenheter, till speglar av samhällets tillstånd och individens tygellöshet som förorsakat detta tillstånd. Denna koppling mellan samhälle och individ gör monstervisorna intressanta för en retorisk analys. I historievetenskapliga analyser har liknande material använts för att belysa vidare företeelser som svunna tiders syn på abnormitet, estetik och genus. En retorisk analys kan emellertid få monstervisan att framträda i sin egen rätt, eftersom en sådan analys innebär en närläsning som sätter visans utformning och processinriktade interaktion med mottagaren i brännpunkt. I föreliggande artikel visar jag hur dessa till synes bisarra visor fungerar som en form av epideiktisk retorik.

Skillingtryck är folkliga tryckalster på fyra till sexton sidor, utan pärmar och präntade på billigt papper. De domineras i regel av en eller ett fåtal visor att sjungas och åhöras. Därtill kommer en titelsida med eventuell bild och i vissa fall en sida med en kort prosaberättelse. I föreliggande artikel analyseras endast visorna. Skillingtryck har sålts till ett lågt pris av gatuförsäljare i städerna och kringvandrande försäljare på landsbygden från slutet av 1500-talet till början av 1900-talet.¹ I dåtidens muntliga kultur var sången ett kraftfullt medium för framförande

1 Margareta Jersild, *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800* (Stockholm: Svenskt visarkivs handlingar 2, 1975), s. 12-14.

av budskap; man sjöng under sina sysslor och under sina färder till fots eller till häst.

Materialet till denna studie utgörs av skillingtryck som utgår från missbildningar av folk och få, blandningar av folk och få samt metamorfoser från folk till få. Företeelserna kan sammanfattas med ordet *monstra*, i singular *monstrum*, den latinska term som de lärde under 1600- och 1700-talen betecknade dem med. Termen *monstrum* förekommer även i skillingtrycken. Monsterskillingtrycken är till största delen anonyma, men i ett par fall är upphovsmännens namn utsatta. De visar sig vid närmare efterforskningar vara kyrkliga representanter.²

Genom sökning i Kungliga bibliotekets kortkatalog över skillingtryck har jag funnit åtta svenska monsterskillingtryck om folk och få. För att dryga ut materialet och göra en utblick mot Skandinavien har jag kompletterat med två motsvarande danska tryck. Nio av de tio skillingtrycken härrör från perioden 1631-1721. Det tionde exemplaret är från 1808. Monsterskillingtrycken som ligger till grund för denna studie är:

	Kodnamn
1. <i>Klage-Sång huru oförwägen och oförnufteligh Menniskian är ...</i> , 1673, KUB.	Hundmannen 1 ³
2. <i>Ett förskräckeligt och grufweligt Exempel ...</i> , 1673, KUB.	Hundmannen 2
3. <i>En kort Berättelse om Den under-wärde Människian...</i> , 1691, UUB.	Fiskmannen
4. <i>En sanfärdig Berättelse Om en Undersam Missfödzel...</i> , 1707, KUB.	Kräftflickan
5. <i>Synda-ånger/ Vthbrustin...</i> , 1691, KUB.	Fontangkalven ⁴
6. <i>Fontange Predikan/ Lemnad Utu öpnad graf...</i> , 1716, KUB.	Fontangbarnet
7. <i>En sällsam och underlig Missfödzel ...</i> , 1721, KUB.	Hästbarnen
8. <i>En Ny Wijsa, Om en Dotter ...</i> , 1808, KUB.	Lejonflickan
9. <i>Monstrum propheticum...</i> , 1631, KB i Köpenhamn.	Grismonstret
10. <i>Et underligt Spectacel Hvorledis ...</i> , 1719, KB i Köpenhamn.	Människokalven

Då titlarna är mycket långa kommer jag fortsättningsvis att benämna trycken med kodnamn efter de djur och föremål monstren i dem antogs likna. Utdragen ur de svenska visorna kommer att återges med modern stavning och reducerat antal ord med versaler.

Forskningsöversikt

Svenska skillingtryck om monstuösa skepnader är en relativt outforskad genre.⁵ I andra länder har liknande tryck företrädesvis studerats ur historietenskapliga perspektiv. Historiker har använt sig av källtexter om monstuositet för att belysa vidare företeelser som svunna tiders syn på abnormitet, estetisk upplevelse och

2 Se Martin Seth i *Fontange Predikan/ Lemnad Utu öpnad graf...*, 1716, KUB och Jacob Olaffsøn i *Monstrum propheticum...*, 1631, KB i Köpenhamn.

3 Det finns två olika versioner. De har olika titelsidor, träsnitt och prosastycken, men samma visa.

4 Fontangen var en damhårklädsel från Frankrike. Den bestod av pipade, styvstärkta spetsar som stod lodrätt över hjässan. *Nationalencyklopedin*, band 6, s. 497.

5 En del skillingtryck om monstuösa skepnader kommer att ingå i idéhistorikern Kristiina Savins kommande avhandling *Fortunas klädnader: lycka, olycka och risk*.

Bild 1: Träsnitt till *Fontange Predikan/ Lemnad Utu öpnad graf ...*, 1716, KUB.

genus.⁶ Därtill har användningen av monster i propagandasammanhang uppmärksamats.⁷ I en historiografisk artikel påpekar Anna Dunthorne att källtexterna om monstrositet ännu inte har studerats i sin egen rätt. Deras utformning, funktioner och processinriktade interaktion med mottagaren har rönt föga uppmärksamhet.⁸ Utan analys av dessa aspekter kan man inte gå till botten med hur texterna användes i sin samtid. En retorisk analys kan få denna typ av källa att framträda i eget majestät, eftersom den innebär en närläsning som sätter tryckens struktur, funktioner och sändar-/mottagarförhållanden i centrum. Samtidigt kan studiet av skillingtrycksvisor vidga fältet för epideiktisk retorik, uppmärksamma att det utöver offentliga tal, texter och bilder omfattar ytterligare ett medium: sången.

Litteraturvetaren Helaine Razovsky har analyserat engelska visor om monstrositet. Hon argumenterar för att visorna har en religiös funktion mot bakgrund av att monstrositet kunde uppfattas som gudomliga texter ur naturens bok.⁹

Religiösa aspekter på svenska skillingtryck berörs i en litteraturvetenskaplig

6 Se till exempel Lorraine Daston & Katharine Park, *Wonders and the order of nature 1150-1750* (New York: Zone, 1998) och Margaret Healy, "Monstrous Tyrannical Appetites", i: McAvoy & Walters (red.), *Consuming Narratives: Gender and Monstrous Appetites in the Middle Ages and Renaissance* (Cardiff: University of Wales Press, 2002), s. 157-169.

7 Se till exempel Laura Lunger Knoppers & Joan B. Landes (red.), *Monstrous Bodies/Political Monstrosities in Early Modern Europe* (Ithaca: Cornell University Press, 2004).

8 Dunthorne, Anna, "How to approach a Monster: A Comparison of Different Approaches in the Historiography of Early Modern Monster Literature", i: *History Compass* 6/2008, s. 1113-1114, 1117.

9 Helaine Razovsky, "Popular Hermeneutics: Monstrous Children in English Renaissance Broadside Ballads", i: *Early Modern Literary Studies* 2.3, 1996, <http://purl.oclc.org/emls/023/razoball.html>, s. 1.

studie av Per Andersson, Martin Bjersby och Eva Christiansen. I skillingtryck om brott finner de en fokusförskjutning från moralisk-religiös uppbyggelse under tidigt 1700-tal till rafflande framställning under sent 1800-tal.¹⁰

I *The Rise of the English Street Ballad* efterlyser Natascha Würzbach en stilistisk och innehållsmässig jämförelse mellan visor om sällsamma företeelser och predikan.¹¹ Den eventuella närvaron av homiletiska element i monstervisor skulle kunna ge inblick i hur de fungerade i sin samtid. För att utröna om visorna är besläktade med predikan kommer jag att relatera till *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen* (Stenberg 1998) och ”Konungen och landet till nytta – Andlig retorik och social disciplinering i en predikan av Haquin Spegel” (Ekedahl 1995), vilka bland annat behandlar predikans disposition. Vidare kommer jag att begagna mig av *Dominus narrabit in scripturis popolorum: A study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius* (Kreslins 1989) och ”Från affekt till dygd – om känslans uttryck och funktion i 1600-talets lutherska predikoretorik” (Ekedahl 2008) som behandlar affekternas betydelse i den lutherska predikokonsten. Sist men inte minst, kommer jag att använda mig av *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokunst* (Ekedahl 1999) som visar att predikningarnas retorik kunde tjäna politiska mål som att åstadkomma nationell sammanhållning och social disciplinering.

Metod och disposition

Monstervisorna med deras utgångspunkt i sällsamma kroppsformationer kan betraktas som en form av epideiktisk retorik, av grekiskans *epideixis* som betyder *visa fram* eller *lektion*.¹² De abnorma kropparna tillskrivs funktionen att visa fram mottagarnas av synd förvridna leverne, så att de kan komma till insikt om behovet att bättra sig. Det finns olika definitioner av epideiktisk retorik. Ibland betonas dess konsoliderande funktion – att stärka en känsla av samhörighet kring gemensamma värderingar, ibland dess didaktiska – att lära ut en viss moral till mottagarna.¹³ Den konsoliderande funktionen och den didaktiska kan också gå hand i hand, vilket är fallet med materialet till denna studie.

Jag kommer att disponera min analys efter Michelle Condits modell för epideiktisk retorik. Enligt Condit har epideiktisk retorik en överordnad funktion och tre underordnade som står i den överordnades tjänst. Den överordnade funktionen är

10 *Brott i skillingtryck: tre uppsatser* av Per Andersson, Martin Bjersby och Eva-Stina Christiansen (Uppsala: *Litteratur och samhälle* 20, 1984), s. 6.

11 Natascha Würzbach: *The Rise of the English Street Ballad, 1550-1650* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s. 154, och not 86 på s. 308.

12 James Jasinski, *Sourcebook on Rhetoric: key concepts in contemporary rhetorical studies* (London: Sage Publications, 2001), s. 211. Cynthia Miecznikowski Sheard, ”The Public Value of Epideictic Rhetoric”, i: *College English*, vol. 58, nr. 7, s. 767. För prov på analys av epideiktisk retorik, se även *Rhetorica Scandinavica* temanummer (nr. 36), 2005 och Jens E. Kjeldsens artikel ”Visuel politisk epideiktik” i *Rhetorica Scandinavica* nr. 14, 2000, s. 18-31.

13 Dale Sullivan, ”The Ethos of Epideictic Encounter”, i: *Philosophy and Rhetoric* 1993, vol. 26, nr. 2, s. 115.

att skapa/stärka gruppidentitet.¹⁴ Till denna konsoliderande funktion kommer jag att foga den didaktiska. De tre underordnade funktionerna beskriver Condit både utifrån sändarens och mottagarens perspektiv genom funktionella par. Det första paret i hennes modell är att *definiera något* (sändaren) och *komma till insikt om detta* (mottagaren). Som Condit skriver, förekommer detta par särskilt vid förbryllande företeelser, varvid sändarens tolkningsutrymme begränsas av att det måste överensstämma med mottagarnas värderingar och världsbild.¹⁵ Deformerade kroppar utgjorde sådana förbryllande företeelser som pockade på en förklaring. Jag behandlar de förklaringar som förmedlas i visorna och mottagarnas förutsättningar för att godta dem i avsnittet *Monstret som sinnebild – definiera/förstå*. Det andra funktionella paret som Condit tar upp är att *skapa en känsla av samhörighet* (sändaren) och att *erfara en sådan känsla* (mottagaren). I avsnittet ”O Synder Arme!” – *skapa/dela gemenskap* visar jag på de gemensamma erfarenheter och identiteter som åberopas i visorna och förankringen av dessa hos mottagaren. Condit tredje funktionella par är att *ge prov på värtalighet* (sändaren) och att *underhållas/engageras* (mottagaren).¹⁶ Jag lyfter fram visornas retoriska grepp, från vilken sfär de är hämtade och vilka effekter de kan tänkas ha haft på mottagaren i avsnittet *Homiletiska medel – gripa mottagaren/engageras*. Därpå diskuterar jag monstervisornas överordnade funktion i *Nationell sammanhållning och personlig frälsning*. Genomgående beskriver jag vilken språklig form de olika funktionerna antar och hur såväl monstervisans funktioner som uttrycksformer kan relateras till den samtida kulturkontexten.

Monstret som sinnebild – definiera/förstå

Condit sätter det funktionella paret definiera/förstå i samband med den epideiktiska returns anspråk på att förklara tillståndet i samhället. Genom att definiera sakernas tillstånd, i synnerhet när det gäller oroande händelser, kan han utöva makt över mottagarna.¹⁷ Av de angivna upphovsmännen att döma, verkar det vara religiösa företrädare som författat monstervisorna. De har påtagit sig rollen att definiera innebörden av avvikelserna från naturens gång och åskådliggöra den. Den definierande funktionen kommer i regel till uttryck ett stycke in i visan, i ett explikativt moment. I detta förmedlas tanken att den monstrosiska skepnaden är en sinnebild för mottagarens förvridna leverne (eller, som i visorna om metamorfoser från människa till djur, avskräckande exempel). Ett prov på detta budskap ges i visan om Fontangkalven:

14 Celeste Michelle Condit, ”The Functions of Epideictic: The Boston Massacre Orations as Exemplar”, i: *Communication Quarterly*, vol. 33, no. 4, 1985, s. 291.

15 Condit, ”The Functions of Epideictic”, s. 288.

16 Condit, ”The Functions of Epideictic”, s. 288-290.

17 Condit, ”The Functions of Epideictic”, s. 288.

10.

Tänk oskäligen kreaturen/ visar
 här ett underprov/ som här syns
 utav figuren/ det är för din synder
 grov/ Gud vill dig förmålning
 göra/ att du skall din högfärd störa. [min kursiv]

Kalvens abnorma huvud, som finns återgivet på ett träsnitt, framställs som utslag av mottagarens synder. Vidare påtalar visorna att det är Gud som skapat den förvridna kroppen i syfte att göra människorna medvetna om deras syndfullhet, så att de inser vikten av bot och bättring, eller som den danska visan om Människokalven uttrycker det:

9.

Vel lader Gud paaminde
 Til baade Mand og Qvinde
 Ved mange selsom Ting /
 At de skal sig betencke.
 Bortkaste Syndens lencke /
 Og frygte Sathans Sting. [min kursiv]

Visorna konkluderar att den som inte bättrar sig kommer att förskjutas av Gud, vilket illustreras av följande rader ur Hästbarnen: *Om du ej gör snart syndadot/ Gud dig ej längre lider.*¹⁸

Att ett missbildat kalvhuvud skulle kunna vara uttryck för Guds missnöje över mänsklig syndfullhet utmanar den moderna läsarens logik. Betydligt naturligare torde kopplingarna ha framstått för 1600-talets människor. Enligt renässansens och barockens korrespondenslära genomsyrades tillvaron av analogier mellan vitt skilda delar av skapelsen, mellan mikro- och makrokosmos. Vidare uppfattades naturen som en gudomlig, symbolisk bok att uttolka vid sidan av bibeln. Genom naturfenomen antogs Gud meddela sig med människan. Det gällde i synnerhet avvikelser från naturens gång, vilka tenderade att tillskrivas en särskild gudomlig mening.¹⁹ Monstruösa skepnader var sådana avvikelser. Deras etymologi vittnar om en lång tradition att tolka dem som meddelanden från högre makter. Under forntiden var *monstrum* synonymt med *gudomligt järtecken* och betecknade en deformerad kropp med ändamålet att visa något (*monstrare*) och varna för eller förkunna något (*monere*).²⁰ I det engelska trycket *The true discription of two monstrous Chylidren* (1565) hänvisar berättaren just till ordet *monsters* etymologi i sin argumentation för att varelserna ska betraktas som gudomliga lärosatser:

18 Hästbarnen, strof 1. *En sällsam och underlig Missfödzel ...*, 1721, KUB.

19 Sten Lindroth, *Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt* (Uppsala: Lychnos-bibliotek 7, 1943), s.13. Helaine Razovsky, "Popular Hermeneutics", s. 2. Se även den svenske 1600-talsbiskopen Johannes Baazius' ord om att gudomliga meddelanden är inskrivna i naturens avvikelser: *Inventarium Ecclesiae Sveo-Gothorum* (Linköping, 1642), s. 820.

20 *Svenska Akademiens ordbok över svenska språket* (Lund: Svenska Akademien, 1945), band 17b, uppslagsord *monster*.

... *they are lessons / & scolynges for us all (as the word monster shewith)/ wher-
by/ god almyghtye of hys greate mercy and longe suffice/ rance,
admonysheth us by them to amendmente of/ our lyves/ no less wycked...*²¹
[min kursiv]

Den monstrosösa kroppen kunde således tolkas som en slags text från Gud, eller som ett av monstren i de svenska visorna uttrycker det: ”Guds hand i vilken jag är ler och klimp av jord/ Och nu ett underverk av Högstas allmakts *ord*” (min kursiv).²² Denna tolkning som förmedlas av samtliga visor i min korpus, var emellertid endast en av flera möjliga under barocken. Lika gammal som traditionen att betrakta monstren som gudomliga allvarsord, var föreställningen om dem som lustiga infall av naturen, s.k. *lusus naturae*.²³ Vidare kunde deformerade kroppar förklaras utifrån kvaliteten på säden, obalanserat kostintag och förseende (att modern erfarit ett starkt intryck av något under graviditeten).²⁴ Dyliga förklaringar ligger på ett yttre plan. Visornas definition av de sällsamma kropparna som gudomliga meddelanden om mänsklig syndfullhet är däremot avsedd att skapa en inre omvälvning.

”O Synder Arme!” – skapa/dela gemenskap

Genom hänvisningar till gemensamma erfarenheter och en gemensam identitet skapar den epideiktiske retorn en känsla av samhörighet. Han försöker intensifiera gemensamma värderingar, så att mottagargruppen förnyar sin självbild och sin bild av vad som är av godo och ondo för den.²⁵ Vidare försöker han appellera till den individuella mottagarens ansvarskänsla för gruppens välbefinnande.²⁶ De gemensamma erfarenheterna kan i monstervisorna formuleras som straffkataloger med uppräknings av de gudomliga straff som drabbat samhället till följd av invånarnas synder. Den gemensamma identiteten som framtonar är syndarens. Orden ”synd” och ”syndare” är högfrekventa. Visorna positionerar mottagarna som syndfulla människor, som i inledningen till visan om Grismonstret där upprepningen av *Stat op* har en väckande och uppfodrande effekt:

Stat op O Synder Arme/
Stat op aff Synden din ...

Iscensättandet av denna mottagarroll utgör en förutsättning för uppfyllandet av textens syften; endast om mottagarna framställs som syndare blir det relevant att anmoda dem att förändra sitt beteende. Vidare vittnar bilden av mottagaren som syndare om sändarens religiösa positionering. Människans syndfullhet hade länge

21 Herbert Collman (red.), *Ballads and Broad-sides chiefly of the Elizabethan Period*, (Oxford: Roxburghe Club, 1912), ballad no. 62.

22 Fontangbarnet, strof 7. *Fontange Predikan/ Lemnad Utu öpnad graf...*, 1716, KUB.

23 Leslie Fielder, *Freaks: myths and images of the secret self* (New York: Anchor Books, 1993), s. 231.

24 Se till exempel anatomiprofessor Caspar Bauhinus schema över missbildningar i *De her-maphroditorum natura* (Frankfurt: 1614), s. 52. Se även Jan Bondeson, *Medicinhistoriskt kuriosakabinett* (Kivik: Kiviksgården, 1992).

25 Condit, ”The Functions of Epideictic”, s. 289-290.

26 Sheard, ”The Public Value of Epideictic Rhetoric”, s. 785.

varit tema i den kristna traditionen; monstervisorna intensifierar detta perspektiv på mottagaren.

Längre fram i visan om Grismonstret har det utpekande du-tilltalet förbytt i ett vi-tilltal:

18.

Her med vil Gud oss laere:

Wi leffue hen som Suin ...

Och ytterligare längre fram återkommer du-tilltalet:

23.

O Synder groff och slem

Til Poenitens dig skynde

Genom relationsförskjutningarna uppnås dubbla effekter. Du-tilltalet och imperativen ger kraft åt de partier som är inriktade på att fånga mottagarnas uppmärksamhet och mana till bättring. Visans jag tjänar då som Guds förlängda hand i utpekandet av syndiga människor och i argumentationen om att vikten av botfärdighet angår just dem. Vi-tilltalet ger intryck av att mottagarna delar samma gemenskap som visans jag, vilket ökar mottagligheten för visans budskap. Samtidigt som visans jag intar en upphöjd position, eftersom det framställer sig som besittare av förmågan att definiera situationen, framhåller det – i enlighet med den epideiktiska traditionen – att det tillhör samma gemenskap som sin publik.²⁷

Att individens handlingar påverkar hela gemenskapen framgår av en utbyggd kroppsmetaforik. I flera visor framstår monstrets kropp som sinnebild för mottagarens tygellösa leverne samtidigt som nationen (eller staden i visan om Grismonstret) framstår som en förvriden kropp till följd av folkets sammantagna lastbarhet. Den andra visan om Hästbarnen företer detta förhållande: *Den skapnad som oss Herren har gett kan Sverige intet mer lida/ Det skapar sig självt på många sätt/ Vet ej hur det sig skall vrida*. Kopplingen mellan å ena sidan den monstreuösa kroppen och invånarens leverne och å andra sidan invånarens leverne och landskroppen, gör den utpekade individen ansvarig både för den monstreuösa skepnadens födelse och för nationens tillstånd, både för händelser i mikro- och makrokosmos. I visorna om Hundmannen, Hästbarnen, Grismonstret och Fontangbarnet påtalas att individernas tygellöshet i form av tidelag, flärd och våld lett till kollektiv bestraffning genom att Gud drabbat landet med krig, missväxt och farsoter. Dessa bördor var en realitet för stormaktstidens befolkning som fick genomleva flera krig, återkommande pestepidemier och hungersnöd.²⁸ Liknande kopplingar gjordes också i andra sammanhang än monstervisorna. Till exempel förklarade böndagsplakaten att landets olyckor berodde på dem som inte följde religionens krav på självdisciplin.²⁹

Vidare framhävs mottagarnas ofrånkomliga öde: att dö. Visorna om Fiskman-

27 Dale Sullivan, "The Ethos of Epideictic Encounter", s. 127-128.

28 Kekke Stadin, "Stormaktstiden" ur Hans Albin Larsson (red.), *Boken om Sveriges historia* (Stockholm: Forum, 1999), s. 169.

29 Nils Ekedahl, *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokost*, s. 219.

nen, Människokalven och Fontangkalven tilltalar mottagaren med det stående uttrycket *Du arma Mull och Aska*, som pekar ut honom i all hans förgänglighet. Sådana formelartade uttryck förekommer ofta i muntliga kulturer, eftersom de fungerar som stöd för minnet.³⁰ Visan om Fontangkalven ägnar åtskilliga strofer åt att teckna dödens framfart, som i:

7.

Mestadelen har den tankan/ jag
är frisk och dör ej brått/ helst när lust
och lek han vankar/ överflödig dag
och natt/ ej besinner glaset rinner/
luften svinner/ Döden vinner.

Tidens flykt understryks av ordens flykt i form av de stackatoartade satserna i strofslutet. Vidare ger strofen prov på hur rikligt utsmyckade visorna är med assonanser och allitterationer avsedda att skapa välljud och underlätta memorerandet. Genom ”Mestadelen har den tankan ...” tillskriver visjaget mottagarkollektivet en aningslös attityd till döden. Hastandet mot döden, symboliserat av sandens uttrinnande i timglaset, och den konkreta bilden av andningens upphörande tjänar som argument för att få mottagaren att betänka sin livsföring.

Sammantaget tecknas en bild av mottagarkollektivet som bestående av kristna syndfulla människor i ett land eller en stad som hemsöks av farsoter, missväxt och krig för deras synders skull. Vidare framställs mottagarna som förgängliga, men så sorglösa inför detta faktum att de måste upplysas om dödens dystra realitet.

Homiletiska medel – gripa mottagaren/engageras

Aristoteles skriver att i epideiktisk retorik får mottagarna rollen av åskådare till det som talet skildrar.³¹ För att mottagarna ska kunna identifiera sig med situationen läggs stor vikt på att utmåla den på ett effektivt sätt. Enligt Condit är det inte bara det elaborerade, livfulla talet som utmärker den epideiktiske retorn, utan även att han positionerar sig som en ledare värd att lyssna till.³² Det senare sker i monstervisan med hjälp av strukturen. Som vi ska se har visan strukturella likheter med predikan, varför det finns en inbyggd predikande röst i den. Vidare kommer funktionen att gripa mottagaren till uttryck genom *efficacia* och *evidentia*, två flitigt använda medel i stormaktstidens predikan.

I Fontangbarnet ges illusionen av att ett dödfött missfoster predikar ur en öppnad grav. På titelbladet *Fontange Predikan ...* återfinns pastor Martin Seths namn, men han framträder inte som sändare utan som vittne till denna sällsamma predikan som han ”upptecknar”. Det är alltså det dödfödda missfostret som framställs som sändare. De första stroforna innehåller en beskrivning av hur svårt det är för

30 Walter J. Ong, *Muntlig och skriftlig kultur: teknologiseringen av ordet*, (Göteborg: Anthropos, 1991), s. 47.

31 Aristoteles, *Retoriken*, 1358b.

32 Condit, ”The Functions of Epideictic“, s. 290-291.

den spröda, döda kroppen att ta till orda:

Då jag ur graven upp mitt krönta
huvud lyfter ej kan mig
hjälpa själv med händer/ armar/
höfter: Då jag ej haver lärt
än tala endast ord/ Ty jag från moders
kved strax hastade till jord.

Finns jag väl obekvämt ur stoffet att pre-
dika helst för de levande/ som döda
sky och vika ...

Genom att erkänna sina svagheter – *humiliatio* – stärker monstret sitt ethos och framtonar som sympatisk för åhörarna. Några strofer längre ned meddelar det att det inte förmår tala, men att dess kroppsdelar är talande. Sändarrollen förflyttas till de olika vanskapta kroppsdelarna som predikar om människornas flärd; den abstrakta moralen konkretiseras genom att sammantvinnas med fysionomiska beskrivningar. Men det är Gud som framstår som den ytterste sändaren, som den som inskrivit detta budskap i kroppen. Som nämnt, säger sig monstret vara ”ett underverk av Högstas allmakts ord”. Genom att framhålla Gud som sändare av den företeelse visan utgår ifrån, stärks också visröstens auktoritet.

I Fontangbarnet (*Fontange Predikan...*) handlar det uttryckligen om en form av predikan. Övriga monstervisor relaterar inte lika explicit till predikan, men de har strukturella, innehållsmässiga och stilistiska likheter med predikan, vilket medför att predikantens auktoritativa röst genljuder i trycken. Därtill har monstervisorna melodiångivelser till kända psalmer, vilket signalerar att de är en form av religiösa sånger. Den lutherska homiletiken föreskrev att predikan skulle innehålla tre grundläggande moment: *paraphrasis*, *dogmatapoiesis* och *applicatio*. I *paraphrasis* återberättade predikanten bibeltexten på ett klargörande sätt. I *dogmatapoiesis* följde en tolkning av texten. I *applicatio* tillämpades tolkningen, de vunna lärdomarna, på mottagarnas egen situation. Det fanns en uppsättning av fem typer av tillämpningar: lära, vederläggning, förmaning, varning och tröst. Predikanten koncentrerade sig i regel bara på en eller ett par av dem.³³ Som Kreslins påpekat fungerade de tre momenten inte som självständiga enheter, utan som delar av ett kontinuum.³⁴ Den bokstavliga utläggningen – *paraphrasis* – utgjorde en introduktion till den allegoriska utläggningen – *dogmatapoiesis* – som i sin tur ledde till tillämpningen – *applicatio* – på mottagarna. Huvuddelens utmynnande i en lärosats är ett utslag av predikans utpräglad didaktiska funktion under stormaktstiden.³⁵ Vidare skulle denna trestegs-

33 Nils Ekedahl, ”’Konungen och landet till nytta’ – Andlig retorik och social disciplinering i en predikan av Haquin Spigel”, i: *Kyrkohistorisk årsskrift* (Uppsala: Svenska kyrkohistoriska föreningen, 1995), s. 47-49.

34 Janis Kreslins, *Dominus narrabit in scripturis popolorum: A study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius* (Stockholm: 1989), s. 99.

35 Yngve Brilioth, *Predikans historia* (Lund: Gleerups förlag, 1962), s. 183.

formade huvuddel ramas in av en inledning och en avslutning, *exordium* och *peroratio*. I *exordium* presenterades temat, men dess främsta uppgift var att fånga mottagarnas uppmärksamhet och väcka deras läraktighet.³⁶ Avslutningen – *peroratio* – bestod oftast av en bön.

Om vi skulle föra över denna struktur på en monstervisa skulle det innebära att den monstruösa kroppen i sig skulle motsvara den gudomliga texten. Monstruösa kroppar kunde som sagt läsas som gudomliga texter ur naturens bok.³⁷ Vidare skulle beskrivningen av kroppen och omständigheterna kring den motsvara *paraphrasis*, tolkningen av dess skapnad motsvara *dogmatapoesis* och de lärdomar som kunde dras utifrån denna tolkning *applicatio*. Parallellen till predikan skulle dessutom innebära att monstervisan skulle inledas med ett parti som inriktade sig på att fånga åhörarens uppmärksamhet och avslutas med en bön.

I vilken mån en homiletisk struktur kommer till uttryck i visorna kan belysas med utdrag ur den första visan i Hästbarnen:

Exordium

Den första strofen i visan om Hästbarnen lyder:

ACK hör dock till o kristen man/
vad nytt du härav hämta kan/
i desse farlige tider. Här visas
dig Guds stränga hot/ Om du ej
gör snart syndabot/ Gud dig ej lång-
re lider.

Strofen motsvarar *exordium* såtillvida att den både har en sammanfattning av innehållet (*Här visas dig Guds stränga hot/ Om du ej gör snart syndabot*) och ett artilleri av retoriska medel för att gripa åhöraren. Strofen innehåller flera apostroferingar. Det var brukligt med sådana i predikans *exordium* under stormaktstidens senare del.³⁸ Vidare har strofen ett affekterat utrop som anknyter till åhörarens religiositet: *ACK hör dock till o kristen man*.³⁹ Utropet *ACK* förmedlar en känsla av vecklagan och upprördhet att efterbildas hos mottagaren. De lutherska predikohandböckerna rådde prästen att själv låta sig uppfyllas av den känsla han försökte väcka hos åhöraren, så att denne kunde bli smittad av hans engagemang.⁴⁰ Över huvud taget satte predikohandböckerna engagerandet av känslor högt, eftersom känslor framkallandet kunde tjäna som medel för att påverka åhörarnas vilja och livsföring.⁴¹ Genom *hör*

36 Ekedahl: "Konungen och landet till nytta", s. 46.

37 Razovsky, "Popular Hermeneutics", s. 1.

38 Göran Stenberg, *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen* (Stockholm: Atlantis, 1998), s. 106.

39 Versalerna i *ACK* ska inte uppfattas som extra starkt anslag. Det var helt enkelt vanligt att skriva de två eller tre första bokstäverna i en skillingtrycksvisa i versaler.

40 Kreslins, *Dominus narrabit in scripturis popolorum*, s. 55.

41 Nils Ekedahl, "Från affekt till dygd. Om känslans uttryck och funktion i 1600- talets lutherska predikoretorik", i: *Själen uttryck: Passion, dygd och andakt – samspel mellan själ och kropp i 1600-talets människosyn* (Stockholm: Konstvetenskapliga institutionen 2008), s. 145.

dock till anmodas åhöraren att spetsa sina öron och därigenom bli mer mottaglig för visans innehåll. Genom *Om du ej gör snart syndabot/ Gud dig ej längre lider* uttrycks ett personligt hot. De många utpekande du-tilltalen ger intryck av att visorna angår mottagaren personligen. Tillsammans med det dramatiska sakinnehållet (farliga tider, synd och hotet om Guds avståndstagande) åstadkommer de dialogiska greppen ett mäktigt anslag – *efficacia* – som kan försätta mottagaren i emotionell spänning.

Paraphrasis

Från och med strof 2 börjar berättaren att fjärma sig från åhöraren för att förflytta sig till miljön där det förunderliga hände:

2.

I byn vid Numetan man har/
sett hur ett Sto nu fött ett par män-
niskor/ hör än mera. Den ena war
en mansperson/ Den andra Kvinns
Gud oss förskon/ för straff och plå-
gor flera.

3.

Stoet skötte dem rätt underligt/
Och de igen städs höllo sig till henne
i all fara. Kring hennes ben de sto-
do så som de varit fölungar två/
Dock voro människor rara.

4.

Den som nu skulle vara man/ ett
svärd vid sidan hade han/ på bä-
sta sätt och viset. Men flickan hon
på bröstet bar/ ett ting som intet o-
likt var/en likbår med riset.
(...)

8.

Ibland de hördes jämra sig och
gråta ganska ömkeligt/ Dock ej öv-
er sig själva: utan över männi-
skans fel/ i vilket de had' ingen del
Dock syntes därför skälva.

Stroferna motsvarar *paraphrasis* såtillvida att innehållet presenteras som en saklig omskrivning av monstren och omständigheterna kring dem. Skeendet är distanse-
rat eftersom det, i och med preteritumformerna, har förlagts till det förflutna. I strof

2 bryter emellertid berättarrösten in med uppmaningen *hör än mera* för att tillförsäkra sig åhörarens uppmärksamhet. Monstrens beteende skildras i en berättelse som omfattar ytterligare strofer. Berättelsen som presentationsform är tilltalande för de flesta människor, vilket gör den lämpad för att få mottagaren att lystra.⁴² Man skulle kunna säga att skildringen av monstret fungerar som en *parabel*, det vill säga en berättelse med uppbyggligt syfte. Som Walter J. Ong har påpekat är berättelsen ett effektivt sätt att förmedla, organisera och lagra vetande i muntliga kulturer.⁴³ Genom att klä lärosatsen i en målerisk berättelse ökas förutsättningarna att förankra den i mottagarens minne.

Dogmatapoiesis

Efter en kort kommentar till hästbarnens gråt övergår visan till tolkningen. I och med förflyttningen till *dogmatapoiesis* sker det också en förflyttning i tiden. Genom presensformer förläggs tolkningen till åhörarens nu:

10.

Det svärd som drängen bar vid
sig/ betyder visst örlog och krig/ Gud
trösten oss tillsände: Och hjälpe oss i nö-
dens tid samt vare oss barmhertig
och blid i detta stora elände.

11.

Likbären bådär pest och död/ som
göra mången sorg och nöd Och ej
med någon lindra: Betänk er väl
människior all/ förrän ni få ert sista
fall/ Då står det ej att hindra.

Applicatio

I slutet av strof 11 kommer lärosatsen som mottagarna ska lägga på minnet: *Betänk er väl människor all/ Förrän ni få ert sista fall/ Då står det ej att hindra*. Precis som i predikans *applicatio* levereras den i personlig form genom imperativ och pronomenbruk: *Betänk er*.⁴⁴ I den andra visan om Hästbarnen som återfinns i samma skillingtryck ges närmare besked om vad åhörarna bör betänka: *Dråp/ slagsmål/ trolldom och tidelag samt barnamord/ tjuvnad och eder*.⁴⁵ Av de fem typerna av *applicatio* är det förmaningar och varningar som dominerar i skillingtrycksvisorna om monstrosä skepnader.

42 Hans Bourghardt och Eva Almgren, "Berättelsen som retoriskt verktyg", i *RetorikMagasinet* nr. 29/mars 2006, s. 18.

43 Ong, *Muntlig och skriftlig kultur*, s. 161-162.

44 Stenberg, *Döden dikterar*, s. 66.

45 Hästbarnen, andra visan, strof 7. *En sällsam och underlig Missfödzel ...*, 1721, KUB.

Peroratio

I paritet med predikan avslutas visan om Hästbarnen med en bön:

Förskon oss Gud och straff ej så
 som vi med synd förtjäna må/ Men
 hjälp oss utur nöden: Den sista tid
 för handen är/ som sorg och äng-
 slan med sig bär/ Gud var vår
 tröst i döden.

Genom utsagan *Den sista tid för handen* är ansluter sig visan till eskatologiska föreställningar. Enligt historikern Ronnie Po-chia Hsias undersökningar av tysk monsterlitteratur började man under renässansen i Nordeuropa att betrakta monstroska skepnader som förebud om Domedagen, för att övergå till att använda dem som varningar för att framkalla önskvärt beteende.⁴⁶ Det senare är fallet i monstervisorna, där hotet om den yttersta dagen spelar en underordnad roll.

Sammanfattningsvis förekommer det flera stegringskurvor i en monstervisa. Det kan sättas i samband med dess uppbyggnad i samma slags moment som en predikosekvens består av. Den inledande strofen som har sin motsvarighet i *exordium*, har ett starkt anslag till följd av dess uppgift att fånga mottagaren. Stroferna som motsvarar *paraphrasis* har ett mer dämpat tonläge, eftersom de har till uppgift att informera och berätta. I förmedlandet av visans centrala budskap – lärosatsen eller *applicatio* – höjs tonfallet återigen genom hot, varningar och personligt tilltal. Övergången till den sista strofen, som i regel är en bön, innebär en övergång till ytterligare ett tonfall: ett vädjande, som förenar visans jag och mottagarkollektivet i en ödmjuk hållning inför Gud.

I visan i det betydligt yngre trycket – *Lejonflickan* (1808) – består den homiletiska ramen, men proportionerna mellan de olika momenten har förändrats. Lejonflickans narrativa-deskriptiva del motsvarande *paraphrasis* är betydligt längre än föregångarnas. Hela 80% av visan behandlar detta moment. I jämförande syfte kan nämnas att visorna i mitt äldre material viger högst 30% åt det, eftersom deras fokus vilar på de explikativa och applikativa momenten. Även Lejonflickans framställningssätt skiljer sig från det i de äldre trycken. Lejonflickan innehåller många rafflande detaljer. Skillnaden bör ses mot bakgrund av de förändrade produktionsvillkoren. I början av 1800-talet hade en marknad för underhållningslitteratur etablerats. De statliga och kyrkliga företrädarna dominerade inte längre utgivningen på samma sätt som under stormaktstiden. Vidare hade den moraliserande tolkningen av monster mattats av efter att länge ha exploaterats för religiösa, politiska och folkuppfostrande ändamål. Kvar återstod de monstroska varelsers funktion som skräckinjagande underhållning, vilken är den överskuggande i *Lejonflickan*. Monstervisornas utveckling kan även sättas i samband med en förändring i synen på

46 Ronnie Po-chia Hsia, "A time for Monsters: Monstrous Births, Propaganda, and the German Reformation" i: Laura Lunger Knoppers & Joan B. Landes (red.), *Monstrous Bodies/Political Monstrosities in Early Modern Europe*. (Ithaca: Cornell University Press, 2004), s. 89.

kroppen. Uppfattningen av kroppen som analogiskt länkad till den yttre världen och dess ordning, kom under 1700-talet att ersättas av synen på kroppen som ren materia.⁴⁷

Monstervisorna strävar i likhet med samtida passionsmeditation och predikan efter att väcka åhörarnas känslor, framför allt syndånger. I stormaktstidens predikokost lyftes *efficacia* och *evidentia* fram som känslorframkallande medel.⁴⁸ Jag har tagit upp åstadkommandet av *efficacia* genom språkliga grepp som apostrofering och utrop på s. 41. Därtill bör nämnas att *efficacia* också skapas genom visornas dramatiska sakinnehåll: monstrositet. De monstrosösa skepnaderna hade en kraftfull effekt, eftersom de kunde förena känslor av förundran och fruktan för Guds makt att ingripa i sin skapelse. Enligt 1600-talets affektlära kunde en människa som behärskades av onda affekter omvändas genom att drabbas av en starkare, godartad affekt. Gudsfruktan räknades till de goda, sedeförbättrande affekterna.⁴⁹ Bisarra figurer hade dessutom en minnesstödande funktion i den muntliga kulturen.⁵⁰ Det extraordinära exemplet gjorde det moraliserande budskapet lättare att minnas.

I likhet med samtida passionsmeditation och predikan utmärks monstervisån också av en strävan att skapa *evidentia*, en föreställning hos mottagaren om att han upplever det beskrivna. Genom *hypotyposis*, åskådlig beskrivning (se till exempel strof 3 i Hästbarnen på s. 41), och uppmaningar att aktivera hörseln, synen, känseln eller rörelsen försöker visan göra mottagaren delaktig i dess scener och därmed öppnare för dess budskap. I visan om Fontangkalven uppmanas mottagaren att både aktivera sina rörelser och sitt synsinne för att skapa en fiktion av att han förflyttar sig in i visan och nära beskådar det monstrem som förkroppsligar hans moraliska förvridenhet:

13.

*Men gack hit kom här beskåda/ du
som ingen mer lik/ ett spektakel
som dig bådär/ det är mer än Djäv-
ulen likt/ kan du här se ditt konter-
fej, sådan högfärd har du på dig. [min kursiv]*

Den upprepade användningen av *här* bidrar till föreställningen att sändaren och mottagaren tillsammans är med om det som skildras. Ett ytterligare exempel på berättarens strävan att beröra mottagaren är visan om Fontangbarnet där en illusion skapas av att den dödfödde närmar sig betraktaren i rummet och ger honom en taktill sinnesförnimmelse samtidigt som han framför sitt huvudbudskap: *min röda hand/ jag räcker er och säger: Att liv och död för er på spetsen liksom väger ...*⁵¹ Genom att mana fram visuella, auditiva, taktila och mobila föreställningar hos mottagaren förflyttas denne således närmare monstret. I Fontangkalvens fras *kan du här*

47 Francis Barker, *The Tremulous private body* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995), s. 88-90.

48 Ekedahl, "Från affekt till dygd", s. 147-148.

49 Ekedahl, "Konungen och landet till nytta", s. 50.

50 Ong, *Muntlig och skriftlig kultur*, s. 86.

51 Fontangkalven, strof 20. *Synda-ånger/ Vthbrustin ...*, 1691, KUB.

se ditt Konterfej ... har han slutligen länkats samman med det. Razovsky kommer fram till en liknande slutsats: inledningsvis står mottagare och monster långt ifrån varandra, men under visans gång sker en process som mynnar ut i att mottagaren identifieras med monstret. Därmed blir mottagaren del av texten och tvungen att läsa sig själv, dvs. rannsaka sitt eget leverne.⁵² En liknande process iscensattes på de anatomiska teatrarna under samma period. Den livlösa kroppen vars inälvor blottades av dissektionskniven skulle erinra åskådaren om hans egen förgänglighet.⁵³

Nationell sammanhållning och personlig frälsning

Condits modell för epideiktisk retorik innebär som sagt att tre underordnade funktionella par står i en överordnad funktions tjänst och att varje par omfattar ett sändar- och ett mottagarperspektiv. Det första paret – *definiera något* (sändaren) och *komma till insikt om detta* (mottagaren) – motsvaras i monstervisorna av att sändaren förklarar att den deformerade kroppen är ett uttryck för Guds missnöje över mottagarens vandel. Mottagaren ska i sin tur förstå att monstret är en sinnebild för hans syndfullhet. Det andra paret – *skapa en känsla av samhörighet* (sändaren) och *att erfara en sådan känsla* (mottagaren) – har sin motsvarighet i visornas positionerande av både individen och kollektivet som sedeslöst och därmed samfällt drabbat av Guds hemsökelser. Mottagaren ska på så vis bli medveten om sitt ansvar för samhällets väl och ve. Det tredje paret – *att ge prov på våltalighet* (sändaren) och *att underhållas/engageras* (mottagaren) – motsvaras av det faktum att visorna är mycket elaborerade och kraftfulla genom bruket av *efficacia* och *evidentia*. Mottagaren ska därigenom försättas i emotionell spänning.

Den överordnade funktionen kan diskuteras. Den mest framträdande är den didaktiska som dels framträder genom uppmaningar som *lär av fontangen min* (Fontangbarnet, strof 15), dels genom predikostrukturen med dess explikativa och applikativa moment. Gerald Hauser skriver att den epideiktiska retoriken lär ut hur man ska känna igen dygd och bete sig i enlighet med samhällets normer.⁵⁴ Monstervisorna lär ut att åhörarna ska känna igen sig som syndare, så att de, konfronterade med detta faktum, kan slå in på en dydigare väg. De ska lära sig att ta avstånd från synden för sin frälsnings skull och samhällets väl. Det senare skulle kunna tolkas som led i en strävan att skapa ett nationellt medvetande. Vid närmare betraktelse av vilka synder som fördöms, skulle den överordnade funktionen kunna vara social disciplinering. Den deformerade kroppen, som ofta tolkades som en blandning av människa och djur eller av varelse och artefakt, sattes i samband med överskridandet av givna gränser. Den andra visan om Hästbarnen ondgör sig, som sagt, över våldets, tidelagens, trolldomens och flärdens utbredning bland Sveriges invånare. På liknande sätt förklarar visan om Grismonstret att Kristianstads invånare hemfallit

52 Razovsky, "Popular Hermeneutics", s. 4, 7.

53 Karin Johannisson, *Kroppens tunna skal: sex essäer om kropp, historia och kultur* (Stockholm: Norstedt, 1997), s. 31.

54 Gerald Hauser, "Aristotle on Epideic: The Formation of Public Morality", i: *Rhetoric Society Quarterly*, 1999, vol. 29, nr 1, s. 16-17.

åt dryckenskap och skörlevnad och underlåtit att arbeta tillräckligt.⁵⁵ Monstervisornas disciplinerande funktion bör ses mot bakgrund av produktionsförhållandena. Stormaktstidens litteratur för det privata livet stöddes av staten och den gav uttryck för dess värderingar.⁵⁶ Stat och kyrka verkade tillsammans för en folkuppfostrande religiositet. Detta samarbete är huvudtema i Ekedahls avhandling om Spegels predikningar. Han beskriver Spegels syfte med predikningarna på följande vis: ”att förmå sina åhörare att införliva den konfessionella moralen och upprätta en egen, inre kontrollinstans som skulle göra dem till lydiga och nyttiga samhällsmedlemmar.”⁵⁷ Monstervisorna, som var ämnade att framföras i den profana sfären, skulle kunna ses som andra medel för att uppnå samma syfte. Till exempel kan visorna om fontangmonster sättas i samband med förordningarna mot överdåd i klädedräkt under 1600-talets andra hälft.⁵⁸ Vidare kan Grismonstervisans utpekande av dem som underlåter att arbeta tillräckligt sättas i samband med införandet av en luthersk arbetsmoral. Personlig frälsning, nationell sammanhållning och disciplinering sammantvinnas i monstervisorna.

Slutord

Artikeln har lyft fram ett föga utforskat fält för epideiktisk retorik: sången. Den har även lyft fram en förbisedd aspekt av monstervisan: den retoriska. Genom tillämpningen av Condits retoriska analysmodell för sändar- och mottagarfunktioner har en nyckel presenterats till hur denna till synes bisarra visgenre kan ha fungerat i sin samtid.

Monstervisorna vittnar om en förfluten gudsuppfattning med en aktivt ingripande gud och om en förfluten syn på deformerade kroppar som meningsfyllda meddelanden. Genom att införliva abnormiteter i en välbekant predikoliknande struktur framställer visförfattarna deras tillblivelse som meningsfull. Samtidigt ansluter de sig till en lång tradition av att tolka monster som tecken från högre makter. Vidare förlänar författarna visans berättarjag en predikande röst genom anknytningen till de homiletiska momenten, det vill säga en i det dåtida samhället auktoritativ röst som ger tyngd åt innehållet. Monstervisorna tillhör de folkliga skillingtryckens värld, men de ger uttryck för den självtukt som representanterna för stat och kyrka strävade efter att ingjuta i undersåtarna.

Visorna har i paritet med samtida passionsmeditation och predikan en rik förekomst av affektframkallande medel. Genom apostroferingar, utrop och hot och genom att skapa en illusion av att mottagaren deltar i det som händer på berättelsens scen, laddas visorna med en oerhörd känslomässig kraft som ska få mottagaren att rannsaka sig själv. Utgångspunkten för visorna, monstret, kan i sig uppfattas som

55 Grismonstret, strof 18-19. *Monstrum propheticum...*, 1631, KB i Köpenhamn.

56 Lars Lönnroth & Sven Delblanc (red), *Den svenska litteraturen I* (Bonnier Alba, 1997), s. 201.

57 Ekedahl, *Det svenska Israel*, s. 218.

58 Carl Grimberg, *Svenska folkets underbara öden IV* (Stockholm: Norstedt & Söner, 1916), s. 9 ff. För predikningar mot fontanger, se Peter Wieselgren, *Sveriges sköna litteratur: en öfverblick vid akademiska föreläsningar*, del 3 (Lund: Gleerups förlag, 1835), s. 418.

ett retoriskt verkningsmedel. Genom sin fascinerande fasansfullhet kunde det tjäna till att väcka mottagarens känsloliv och ge märke åt det moraliserande budskapet, så att det memorerades. Visformen – de melodiska rytmerna och de formelartade uttrycken – underlättade förankrandet av budskapet ytterligare. Genom att sjunga visan predikade man både för sig själv och dem som befann sig inom hörhåll.

I föreliggande artikel har fokus vilat på den enhet som monsterskillingstrycken domineras av – visan. Skillingtryck är emellertid multimodala och kan ge uttryck för flera perspektiv. Visornas titelblad tenderar till exempel att presentera monstren som sensationella nyheter. Ett uppslag till vidare forskning är att studera förhållandet mellan titelblad, träsnitt, eventuellt prosastycke och visa närmare.

Denna artikel kan inte göra rättvisa åt det faktum att monstervisorna sjöngs, åt den kraft och utbredning som sången som medium hade i den dåtida kulturen. Den sedvanliga predikan skedde på fastställda tider i kyrkans sfär, men den predikande monstervisan kunde bana sig fram på åkrar, fält och landsvägar och tusenfaldigas genom sångens repetitiva väsen.

Litteratur

- Aristoteles. *The Art of Rhetoric*, i översättning av John Henry Freese, The Loeb Classical Library, Harvard University Press: 1982.
- Baazius, Johannes. *Inventarium Ecclesiae Sveo-Gothorum*. Linköping, 1642.
- Ballads and Broadides chiefly of the Elizabethan Period*, ed. Herbert Collman. Oxford: Roxburgh Club, 1912.
- Barker, Francis. *The Tremulous private body*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995.
- Bauhinus, Caspar. *De hermaphroditorum natura*. Frankfurt: 1614.
- Bondeson, Jan. *Medicinhistoriskt kuriosakabinett*. Kivik: Kivikgården, 1992.
- Bourghardt, Hans & Eva Almgren. ”Berättelsen som retoriskt verktyg”, i: *RetorikMagasinet* nr. 29/mars 2006, s. 18-22.
- Brilioth, Yngve. *Predikans historia*. Lund: Gleerups förlag, 1962.
- Brott i skillingtryck: tre uppsatser*. Per Andersson, Martin Bjersby och Eva-Stina Christiansen. Uppsala: *Litteratur och samhälle* 20, 1984.
- Condit, Celeste Michelle. ”The Functions of Epideictic: The Boston Massacre Orations as Exemplar”, i: *Communication Quarterly*, vol. 33, no. 4, 1985, s. 284-298.
- Daston, Lorraine & Katharine Park. *Wonders and the order of nature 1150-1750*. New York: Zone, 1998.
- Dunthorne, Anna. ”How to approach a Monster: A Comparison of Different Approaches in the Historiography of Early Modern Monster Literature”, i: *History Compass* 6/2008, s. 1107-1120.
- Ekedahl, Nils. ”Konungen och landet till nytta” – Andlig retorik och social Svenska disciplinering i en predikan av Haquin Spegel”, i: *Kyrkohistorisk årsskrift*, Uppsala: Kyrkohistoriska föreningen, 1995, s. 39-61.
- Ekedahl, Nils. *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokost*. Södertälje: Gidlunds Förlag, 1999.
- Ekedahl, Nils. ”Från affekt till dygd. Om känslans uttryck och funktion i 1600-talets lutherska predikoretorik”, i: *Själen uttryck: Passion, dygd och andakt – samspel mellan själ och kropp i 1600-talets människosyn*. Stockholm, Konstvetenskapliga institutionen 2008, s. 142-160.

- Fielder, Leslie. *Freaks: myths and images of the secret self*. New York: Anchor Books, 1993.
- Hauser, Gerald. "Aristotle on Epideicic: The Formation of Public Morality", i: *Rhetoric Society Quarterly*, 1999, vol. 29, nr 1, s. 5-23.
- Healy, Margaret. "Monstrous Tyrannical Appetites", i Liz Herbert McAvoy & Teresa Walters (red.). *Consuming Narratives: Gender and Monstrous Appetites in the Middle Ages and Renaissance*. Cardiff: University of Wales Press, 2002, s. 157-169.
- Jaśinski, James. *Sourcebook on Rhetoric: key concepts in contemporary rhetorical studies*, London: Sage Publications, 2001.
- Jersild, Margareta. *Skillingstryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*. Stockholm: Svenskt visarkivs handlingar 2, 1975.
- Johannisson, Karin. *Kroppens tunna skal: sex essäer om kropp, historia och kultur*. Stockholm: Norstedt, 1997.
- Kjeldsen, Jens E. "Visuel politisk epideiktik", i: *Rhetorica Scandinavica*, nr. 14, 2000, s. 18-31.
- Knoppers, Laura Lungar & Joan B. Landes (red.). *Monstrous Bodies/Political Monstrosities in Early Modern Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 2004.
- Kreslin Janis. *Dominus narrabit in scripturis popolorum: A study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius*, Stockholm: 1989.
- Lönnroth, Lars & Sven Delblanc. *Den svenska litteraturen I*. Stockholm: Bonnier 1987.
- Lindroth, Sten. *Paracelsismen i Sverige till 1600-talets mitt*. Uppsala: Lychnos-bibliotek 7, 1943.
- Ong, Walter J. *Muntlig och skriftlig kultur: teknologiseringen av ordet*, i översättning av Lars Fyhr, Göteborg: Anthropos, 1991.
- Razovsky, Helaine. "Popular Hermeneutics: Monstrous Children in English Renaissance Broadside Ballads", i: *Early Modern Literary Studies* 2.3, 1996 <http://purl.oclc.org/emls/02-3/razoball.html>.
- Rhetorica Scandinavica*, tema: Epideiktisk retorik, nr. 36, 2005.
- Sandblad, Henrik. *De eskatologiska föreställningarna i Sverige under reformationen och motreformationen*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1942.
- Sheard, Miecznikowski Cynthia. "The Public Value of Epideictic Rhetoric", i: *College English*, vol. 58, nr. 7, s. 765-794.
- Stadin, Kekke. "Stormaktstiden" i *Boken om Sveriges historia*. Red. Hans Albin Larsson. Forum, Stockholm, 1999, s. 133-180.
- Stenberg, Göran. *Döden dikterar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*. Stockholm: Atlantis, 1998.
- Sullivan, Dale. "The Ethos of Epideictic Encounter", i: *Philosophy and Rhetoric* 1993, vol. 26, nr. 2, s. 113-133.
- Svenska akademiens ordbok*, band 17b. Svenska Akademien: Lund, 1945.
- Wieselgren, Peter. *Sveriges sköna litteratur: en överblick vid akademiska föreläsningar*. Del 3. Lund: Gleerups förlag, 1835.
- Würzbach, Natascha. *The Rise of the English Street Ballad, 1550-1650*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

En förteckning över skillingtrycken i min korpus finns på s. 31.